

جایگاه و نقش تمدنی سادات در خراسان
(از قرن چهارم تا پایان قرن نهم هجری)

www.ketab.ir

دکتر اسماعیل رضایی برجکی

سرشناسه:	رضایی برجکی، اسماعیل، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور:	جایگاه و نقش تمدنی سادات در خراسان (از قرن چهارم تا پایان قرن نهم هجری) / اسماعیل رضایی برجکی.
مشخصات نشر:	مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، پژوهشکده علوم اسلامی، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری:	۴۱۵ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۶۰۴۶۵-۳
وضعیت فهرست نویسی:	قیفا.
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۳۵۷-۳۷۹.
موضوع:	سادات (خاندان) -- فعالیت‌های سیاسی -- تاریخ -- قرن ۴-۹ ق.
موضوع:	سادات (خاندان) -- تاریخ -- قرن ۴-۹ ق.
موضوع:	شیعه -- ایران -- خراسان -- تاریخ -- قرن ۴-۹ ق.
شناسه افزوده:	بنیاد پژوهشهای اسلامی.
رده‌بندی دیوینی:	۲۹۷/۹۸.
رده‌بندی کنگره:	BP ۵۳/۷.
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۶۲۳۷۸۶۰.

www.ketab.ir

جایگاه و نقش تمدنی سادات در خراسان (از قرن چهارم تا پایان قرن نهم هجری)

دکتر اسماعیل رضایی برجکی (عضو پژوهشکده علوم اسلامی)

ناظر علمی: دکتر سید علیرضا واسعی

ارزیابان: دکتر علی یحیایی، دکتر محمدکاظم رحمتی

ویراستار: مصطفی جلیلیان مصلحی

حروف نگار: محمود رسولی

طراح جلد: نیما نقوی

چاپ دوم: ۱۴۰۰ / ۳۰۰ نسخه، وزیری / بها: ۶۵۰،۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دوزنگار واحد فروش بنیاد پژوهش‌های اسلامی: ۰۵۱-۳۲۲۳۰۸۰۳

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۹	سخن ناشر
۱۱	مقدمه
۱۵	پیشینه تحقیق
۲۲	بررسی و نقد منابع تحقیق
۲۳	الف. منابع نسب شناسی
۲۷	ب. منابع تاریخی و تذکره‌ای
۳۳	مفاهیم تحقیق
۳۳	تمدن
۳۵	نقش تمدنی
۳۹	سادات
۴۳	خراسان
۴۷	بخش یکم: روند حضور و استقرار سادات در خراسان
۴۷	فصل یکم: مهاجرت
۵۰	الف. عوامل مؤثر بر آغاز ورود سادات به خراسان
۵۰	۱. شرایط مبدأ
۵۲	۲. شرایط مقصد
۵۵	ب. عوامل مؤثر بر تداوم مهاجرت

۱. نقش رویدادهای سیاسی ۵۵
- ۱-۱. تأسیس خلافت عباسیان ۵۶
- ۲-۱. حضور امام رضا علیه السلام در خراسان ۶۰
- ۳-۱. تأسیس حکومت طاهریان ۶۴
- ۴-۱. قیام و حکومت علویان طبرستان ۶۶
۲. انگیزه‌ها و عوامل اقتصادی ۶۸
- فصل دوم: مراحل ورود و استقرار ۷۰
- مرحله اول: از نیمه اول قرن دوم تا اواخر قرن سوم ۷۱
۱. قیام یحیی بن زید (سال ۱۲۵ ق) ۷۲
۲. ورود عبدالله بن معاویه (۱۲۹/۱۳۳ ق) ۷۴
۳. توقف هفتاد ساله ۷۶
۴. سادات همراه با هم‌زمان با امام رضا علیه السلام در خراسان ۷۷
۵. قیام ابو جعفر صوفی در طالقان (۲۱۸ - ۲۱۹ ق) ۸۲
۶. مهاجرت از طبرستان ۸۴
- مرحله دوم: از قرن چهارم تا نیمه قرن هفتم ۸۸
۱. تداوم مهاجرت‌ها پس از دوران مبارزه ۸۹
۲. جغرافیای استقرار سادات در مرحله دوم ۹۰
- بلخ ۹۱
- مرو ۹۳
- نیشابور ۹۵
- هرات ۹۸
- بی‌هق ۱۰۰
- توس و مشهد ۱۰۱
- سایر کانون‌های مهاجرپذیر ۱۰۴

- مرحله سوم؛ از اوایل قرن هفتم تا پایان قرن نهم ۱۰۵
- بخش دوم: جایگاه و نقش اجتماعی و اقتصادی ۱۱۱
- فصل یکم: جایگاه اجتماعی سادات در جامعه اسلامی و خراسان ۱۱۲
- الف. عوامل مؤثر بر تقویت و تداوم جایگاه اجتماعی سادات ۱۱۴
۱. پشتوانه‌های معنوی در سنت و سیره ۱۱۵
۲. سجایای اخلاقی و رفتاری ۱۱۶
۳. مظلومیت علویان و شیعیان ۱۱۸
۴. گسترش تشیع ۱۱۹
۵. پیوند با خاندان‌های متنفذ ۱۲۰
- ب. خاندان‌های معتبر ۱۲۳
۱. علویان عمری ۱۲۶
۲. آل زبارة ۱۲۷
۳. حسینیان بطحانی (بطحائی) ۱۳۰
۴. حسینی‌های زیدی ۱۳۱
۵. حسینی‌های اعرجی ۱۳۲
۶. موسویان اسحاقی ۱۳۲
۷. موسویان حمزوی ۱۳۳
۸. رضوی‌ها ۱۳۵
۹. حسینی‌های مختاری ۱۳۶
۱۰. حسینی‌های گنابادی ۱۳۷
۱۱. دو خاندان دیگر ۱۳۸
- فصل دوم: نهاد نقابت، ضامن حفظ و تقویت جایگاه سادات ۱۳۹
۱. آغاز نقابت در خراسان از قرن چهارم ۱۴۵
۲. انتقال نقیب‌النقبایی از آل زبارة به خاندان حسنی ۱۴۶

۳. گسترش نقابت در قرن پنجم ۱۵۰
۴. توالی و تداوم نقابت در توس و مشهد ۱۵۴
۵. خاندان‌های جدید، نقیبان روزگار تیموری ۱۵۷
- فصل سوم: مزارات و بقاع، نماد تداوم جایگاه اجتماعی سادات ۱۵۹
۱. نخستین مزارهای سادات در خراسان ۱۶۲
۲. حرم مطهر رضوی، بزرگ‌ترین جلوه‌گاه حضور تمدنی سادات در خراسان ۱۶۶
۳. ابوطاهر قمی، بانی آبادانی مزارها در روزگار سلجوقیان ۱۶۹
۴. رونق مزارات در روزگار ایلخانان و تیموریان ۱۷۰
۵. کشف قبور و ساخت مزارهای جدید ۱۷۲
- فصل چهارم: نقش اقتصادی ۱۷۵
۱. روند افزایشی بهبود وضعیت و نقش اقتصادی ۱۷۵
۲. افزایش قدرت اقتصادی در عصر تیموریان ۱۷۹
۳. عهده‌داری منصب صدارت و تولیت اوقاف ۱۸۲
- بخش سوم: جایگاه و نقش سیاسی ۱۸۶
- فصل یکم: وضعیت سیاسی خراسان ۱۸۸
- فصل دوم: رویکرد دوگانه با سامانیان ۱۹۲
۱. قیام ابوالحسین محمد زبارة ۱۹۲
۲. دعوت از ابویعلی حمزه برای قیام ۱۹۶
۳. مخالفت ابومحمد یحیی نقیب با امیر سامانی ۱۹۸
- فصل سوم: همکاری با غزنویان در مقابله با اسماعیلیه ۱۹۹
- فصل چهارم: بهبود روابط با سلجوقیان ۲۰۱
۱. نقش نقیب نیشابور در جابه‌جایی قدرت از غزنویان به سلجوقیان ۲۰۲
۲. ورود سادات به مناصب رسمی در حکومت سلجوقیان ۲۰۴
۳. مقاومت در مقابل عوامل ناآرامی پس از فوت ملکشاه ۲۰۷

۴. برقرای روابط دوستانه با سلطان سنجر..... ۲۰۹
۵. حفاظت از بیهق در ناآرامی‌های پایان عهد سلجوقیان..... ۲۱۲
۶. منازعه نقبای حسنی با شافعیان نیشابور و افزایش قدرت سیاسی..... ۲۱۴
- فصل پنجم: روابط دوگانه با غوریان..... ۲۱۷
- فصل ششم: همکاری سیاسی با خوارزمشاهیان..... ۲۱۹
۱. نامزدی سید ترمذی برای خلافت توسط خوارزمشاه..... ۲۱۹
۲. سفارت سیاسی بین خوارزمشاه و چنگیز مغول..... ۲۲۲
- فصل هفتم: کنش‌گری‌های گوناگون در روزگار ایلخانان..... ۲۲۴
۱. چگونگی برخورد سادات با یورش مغول..... ۲۲۴
۲. نفوذ فاطمه خاتون مشهدی در دربار مغولان..... ۲۲۷
۳. سقوط خلافت و تغییر فضای سیاسی و اجتماعی..... ۲۲۸
۴. افزایش جایگاه سادات از عصر غازان خان..... ۲۳۰
- فصل هشتم: افزایش نقش سیاسی در روزگار تیموریان..... ۲۳۳
۱. افزایش دستیابی به مناصب حکومتی..... ۲۳۶
۲. افزایش نقش سفارت..... ۲۴۳
- فصل نهم: بروز رویکرد تقابلی و تأسیسی برای نوبت دوم..... ۲۴۶
۱. نقش سادات در قیام و حکومت سرداران..... ۲۵۰
۲. نقش علویان صوفی در رشد مهدویت‌گرایی..... ۲۵۳
۳. رهبری حروفیه در خراسان..... ۲۵۵
۴. حرکت سید محمد نوربخش و تأسیس نوربخشیه..... ۲۶۰
۵. مخالفت سید عبدالله برزش‌آبادی با نوربخش و تأسیس ذهبیه..... ۲۶۳
- بخش چهارم: نقش فرهنگی..... ۲۶۶
- فصل یکم: نقش دینی و مذهبی..... ۲۶۸
- الف. نشر آموزه‌های شیعی..... ۲۶۹

سخن ناشر

عن عبدالسلام بن صالح الهروي قال: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرضا عليه السلام يقول: رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا. فَقُلْتُ لَهُ: وَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ؟ قَالَ: يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا.

حمد و سپاس بی حد خداوند بزرگ و دانا را سزد که غایت آفرینش انسان را معرفت و عبودیت ذات مقدس خود قرار داد و فرمود: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾^۱. بر پیامبران الهی به ویژه حضرت خاتم انبیا محمد مصطفی صلی الله علیه و آله که با تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت، زمینه ساز تحقق این هدف متعالی شدند و سلام بر امامان معصوم علیهم السلام، به خصوص عالم آل محمد صلی الله علیه و آله، حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام که ستارگان پرفروغ آسمان معرفت و عبودیت اند و راهنمایان بشر در صراط مستقیم معرفت و بندگی، و رحمت خدا بر عالمان و پژوهشگرانی که در طول تاریخ با فراگیری و نشر علوم و معارف اسلامی به احیای امر امامت و ولایت پرداخته و مردم را با زیبایی های فرهنگ اصیل اهل بیت علیهم السلام آشنا ساخته اند.

بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی بر اساس نگاه ژرف تولیت فقید این

۱- عیون اخبار الرضا علیه السلام ج ۱، ص ۳۰۷؛ از امام رضا علیه السلام شنیدم که می فرمود: خدا رحمت کند کسی که امر ما را زنده کند. عرض کردم: امر شما را چگونه زنده کند؟ فرمود: علوم ما را فراگیرد و به مردم بیاموزد، که اگر مردم زیبایی های کلام ما را بدانند از ما پیروی خواهند کرد.

۲- ذاریات / ۵۶: «و جن و انس را نیا فریدم مگر برای آنکه مرا بپرستند».

آستان ملک پاسبان در سال ۱۳۶۳ به دستور معظم له تأسیس شد و با الهام از منویات رهبر کبیر انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی علیه السلام و دیدگاه‌های حکیمانه خلف صالح ایشان، مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی، و رهنمودهای تولیت معزز، با تشکیل گروه‌های پژوهشی و استفاده از نخبگان حوزه و دانشگاه، در راستای تأمین نیازهای فرهنگی جامعه و نظام اسلامی و نسل جوان و زائران بارگاه منور رضوی، به پژوهش و نشر علوم و معارف اسلامی نبوی و سیره اهل بیت عصمت علیهم السلام پرداخته و به فضل الهی به توفیقات ارزنده‌ای دست یافته است.

* * *

در این کتاب، برای پیشبرد موضوع، ابتدا روند استقرار سادات در خراسان، به عنوان یکی از حوزه‌های تمدنی جهان اسلام تبیین شده و با معرفی خاندان‌های معتبر، روند شکل‌گیری و گسترش سازمان نقابت، مزارها و دیگر نمودهای اجتماعی حضور سادات در این ناحیه بررسی گردیده است. تبیین و تحلیل نقش آفرینی سادات در هر یک از عرصه‌ها و مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بخش مهم و اصلی کتاب را در برمی‌گیرد. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که سادات در خراسان، به‌طور کلی در گسترش مؤلفه‌های تمدن اسلامی به‌ویژه در حوزه دینی تأثیری چشمگیر و بادوام داشته‌اند.

بنیاد پژوهشی اسلامی
آستان قدس رضوی